

Martin Adam,

Presentation Sentences and English Presentation Verbs at the Syntactic-Semantic Interface

Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Brno 2012

Oponentský posudek habilitační práce

Předložená habilitační práce rozvíjí teorii funkční perspektivy větné (FSP) v pojetí Jana Firbase a jeho spolupracovníků z hlediska statické sémantiky. V rámci této teorie se dosavadní výzkum sémantiky soustředil především na sémantiku dynamickou jakožto jeden z primárních faktorů určujících interpretaci FSP struktury. Z větných prvků konstituujících FSP strukturu se v tomto směru jako nejdůležitější činitel ukázalo sloveso, neboť jeho dynamická sémantická funkce perspektivuje komunikaci buď k podmětu nebo od podmětu k slovesné komplementaci, tj. určuje FSP strukturu prezentační nebo kvalifikační. Dynamická sémantika slovesa je ovšem do značné míry závislá na jeho sémantice statické (lexikální), která je ve Firbasově teorii popsána jen v prototypické podobě; v rámci nástinu celé teorie podrobný popis všech zahrnutých aspektů není ani možný. Prototypický popis však všechna různá slovesa v konkrétních větách nemůže postihnout, což při určování jejich dynamické sémantické funkce nezřídka vede k nejistotě, k případům potenciality. Obsáhlý a důkladný výzkum speciálně zaměřený na stanovení vztahů mezi dynamickou a statickou sémantikou slovesa se tak pro teorii FSP jeví jako velmi důležitý a pro její analytiku velmi potřebný. Volbou a zpracováním tohoto tématu autor zaplňuje dosavadní mezeru a naznačuje přínosný směr dalšího rozvoje teorie FSP.

Rozsáhlá studie obsahuje přes dvě stě stran vlastního textu a dva apendixy předkládající úplný seznam prezentačních vět (1000 dokladů) a úplný seznam prezentačních sloves. Úplné texty použité jako výzkumný materiál jsou přiloženy na CD-disku; kontext každého dokladu lze dohledat, neboť věty jsou každém prameni průběžně očíslovány. Zpracování tématu je rozvrženo do šesti kapitol, v nichž autor vymezuje předmět a cíl práce, předkládá syntakticko-sémantický popis anglického slovesa, nástin teorie FSP, typologii prezentačních vět a syntakticko-sémantický rozbor prezentačních sloves. V centru autorovy pozornosti bylo stanovit syntaktické a sémantické rysy umožňující slovesu fungovat jako prezentační sloveso v prezentační škále a najít hranice mezi nejvyšším stupněm implicitního vyjádření existence / objevení se na scéně a slovesným obsahem, který dovoluje pouze funkci kvalifikace v škále kvalifikační. Tyto otázky byly zkoumány v dvou narativních korpusech, beletristickém a biblickém. Každá kapitola je uvedena výstižným mottem, které demonstruje zkoumanou problematiku v různých konkrétních nelingvistických kontextech, např. prolog typickým začátkem pohádky.

Beletristický soubor výzkumného materiálu tvoří doklady z dvou románů excerpovaných ručně, biblický soubor byl získán z pěti evangelií z Nového zákona v elektronické verzi. V celém korpusu (více než 200 tisíc slov, 1000 prezentačních vět) beletristický soubor (subkorpus A) činí 60% a text biblický (subkorpus B) 40% (na s. 17/7-8zd nedopatřením označený také písmenem A). Zajímavé je zjištění, že z delšího beletristického korpusu bylo získáno méně prezentačních vět 488 (48,8%) než z kratšího biblického: 512 (51,2%). V celkovém počtu 11,395 základních distribučních polí byla frekvence prezentační škály 8,8% s vyšším procentem prezentačních vět v biblickém textu (9,9) než v beletrii (8,2), což autor přičítá specifickým rysům biblického textu.

Z tabulek biblických pramenů na s. 22 vyplývá, že celkově vyšší zastoupení prezentační škály je důsledek jejího vysokého výskytu pouze v jednom vzorku Revelation (13,3%). Cím to lze vysvětlit?

Souvislost mezi biblickou složkou a tématem práce je demonstrována úvodním mottem kapitoly o slovese, "na počátku bylo slovo". Slovo lze interpretovat jako sloveso, neboť je základem větotvorného aktu. Sloveso autor zkoumá ze tří hledisek: gramatického

(morfo-syntaktického), sémantického a z hlediska FSP. Z gramatického hlediska je pro předmět a cíl práce podstatná především slovesná valence. K slovesné sémantice přistupuje jak z aspektu statického, tak dynamického s cílem charakterizovat anglické sloveso z hlediska statických sémantických rysů, které favorizují dynamickou sémantickou funkci (DSF) uvedení jevů na scénu (prezentaci).

V kapitole věnované teorii FSP autor poukazuje na její specifické rysy spočívající v návaznosti na Pražskou školu, zejména pokud jde o vzájemné propojení strukturního a funkčního přístupu, a na četné společné rysy s textovou lingvistikou. V hlavní části kapitoly podává výstižný popis vývoje teorie FSP a charakterizuje její hlavní představitele. Zajímavě připomíná Mathesiuu zdroj termínů téma a réma, jimiž byla řecká slova doslova znamenající "o čem se mluví" a "co se o tom říká". Ve výkladu základních pojmů FSP teorie autor věnuje nejvíce pozornosti DSF slovesa, neboť ta určuje základní typy FSP struktury, prezentační a kvalifikační škálu. Pokud jde o Firbasův třetí základní typ škály, škálu kombinovanou, autor přispěl k dalšímu rozvoji teorie FSP spoluúčastí na vytvoření nového pojetí kombinované škály jakožto varianty škály kvalifikační, neboť se liší pouze jediným rysem, kontextovou nezávislostí podmětu. Důležitější pro téma disertace je však varianta škály prezentační, prezentační škála rozšířená, která obsahuje kromě základních dynamických sémantických funkcí, jevu uvedeného na scénu, prezentace a fakultativní scény, ještě čtvrtou funkci, specifikaci.

Jakkoliv je pro předloženou habilitační práci eminentně důležitá pouze sémantika slovesa, mohla být v souvislosti s rozšířenou prezentační škálou v teoretické části krátká zmínka o tom, že statická sémantika také hraje jistou roli v případě adverbialíí. Jakožto jeden z primárních realizačních prostředků DSF scéna a specifikace hraje adverbiale v FSP struktuře významnou roli: určení jeho DSF je podstatné zejména v prezentační škále, neboť v případě specifikace jde o prezentační škálu rozšířenou. Jak je naznačeno ve Firbasově prototypickém popisu sémantiky adverbialíí, u některých sémantických rolí (čas, místo) hraje statická sémantika značnou roli, neboť je disponuje fungovat jako scéna i proti faktoru lineární modifikace, kterým je jinak specifikací/scénická funkce adverbialia často určena. Řešení této otázky je ovšem zcela mimo rámec předložené práce. Zmiňuji ji zde pouze proto, že vztahy mezi DSF adverbialíí a jejich statickou sémantikou zkoumanou v souvislosti s jejich realizační formou a větňčlenskou sémantickou rolí by mohly být dalším směrem výzkumu sémantiky v rámci FSP.

Pokud jde o faktor intonace, připisování jeho působnosti pouze mluvenému jazyku, ačkoliv je též dezambiguujícím faktorem potenciálních FSP struktur v jazyce psaném, navozuje otázku, zda lze intonaci z psaného jazyka vyloučit obecně. Psané promluvy se mohou číst a často se čtou nahlas, což nutně zahrnuje intonaci. Intonace se tak spíše jeví jako latentní průvodní rys FSP struktury psaného jazyka určené souhrou ostatních tří faktorů, avšak není-li tato souhra jednoznačná, uplatní se nikoliv jako rys průvodní, nýbrž jako rys distinktivní.

Více než polovina vlastního textu je věnována dvěma ústředním kapitolám, klasifikaci prezentačních vět a syntakticko-sémantické analýze prezentačních sloves.

Prezentační věty jsou uvedeny konstruovaným souborem modelových vět ztvárnujících stejný obsah - uvedení jevu na scénu - různými realizačními formami: autor rozlišuje čtyři základní typy, v modelovém souboru s variantami: existenciální konstrukci; prezentační větu s iniciálním rematickým podmětem; typ s iniciálním adverbialiem a inverzí slovesa a podmětu; a typ s jevem prezentovaným na scénu ve funkci rematického předmětu a scénou ve funkci tematického podmětu. Modelové věty jsou seřazeny do škály od centrální existenciální konstrukce k poslední konstrukci, které chybí jeden z konstitutivních rysů prezentační věty - kontextově nezávislý podmět.

Sloveso *be* v existenciální konstrukci není sloveso sponové (srov. "the classical copular *to be* is replaced by the presentational verb *appear*, s. 72), nýbrž - jak explicitně vyjadřuje název konstrukce, *verbum existencie*;

proto může alternovat s jinými prezentačními slovesy (s. 72) a realizační forma Adv - V - S je varianta existenciální konstrukce lišící se pouze absencí existenciálního *there*.

Statistika výskytu existenciální konstrukce v beletristickém korpusu přinesla zajímavá zjištění o vysokém zastoupení tzv. bare existentials (73%), což podporuje výsledky dřívějších studií, a o postavení adverbialia s DSF scény: jelikož v prototypických případech je tato pozice koncová, lze pro téměř srovnatelné zastoupení počáteční (10,9%) a koncové (14,5%) pozice v autorově korpusu nalézt nějaké vysvětlení?

Ačkoliv má *and* na počátku věty zřetelně návaznou funkci, neřadí se k adverbii (s. 78), ale ke spojčím. Jeho častý výskyt na počátku věty je patrně rys autorského idiolektu. Pokud jde o rozšířenou prezentační škálu, její určení závisí nejen na specifikační funkci adverbialia, ale i na syntaktické stavbě věty. V pozici za postverbálním nočním podmětem může totiž stát nejen samostatný větný člen, adverbiale, ale i postmodifikace nočního podmětu. V tom případě jde o základní, nerozšířený typ prezentační škály. Jelikož adverbialia a postmodifikace mají též některé realizační formy společné, vznikají podmínky pro potencialitu, a to zejména v případě participii.

Jako druhý nejčastější typ prezentační věty byl v beletristickém korpusu zjištěn iniciální rematický podmět s prezentačním slovesem (25%). Z hlediska AČV je zvláštní tím, že výrazně porušuje základní rozložení výpovědní dynamičnosti, neboť réma stojí na začátku. To je pozoruhodné zejména v případě pasivních sloves, neboť pasivum je obvykle prostředkem uvedení gramatického slovosledu a základního rozložení výpovědní dynamičnosti do souladu. Výskyt třetího typu Adv - V - S byl zaznamenán jen v 8%, a jako marginální s 2% se ukázal čtvrtý typ lokativní S/Th - prezentovaný jev O/Rh. Jeho přiřazení k typům prezentační škály autor zdůvodňuje možností existenciální transformy.

Tabelace výsledků na s. 86 ukazuje závislost výskytu jednotlivých typů na druhu textu: třetí typ je v jednom prameni zastoupen 13%, v druhém 3,3%. Tuto závislost ještě výrazněji ukazují výsledky analýzy druhého, biblického korpusu. Nejčastější typ prezentační škály v tomto druhu textu není existenciální konstrukce, která činí jen 22%, ale druhý typ, iniciální rematický podmět s 65%. Většina sloves v tomto korpusu vykazuje sémantickou afinitu s podmětem. Typ Adv - V - S je zastoupen početněji (13%) a čtvrtý typ se ukázal být ještě marginálnější než v beletrii (0,8%). Značné rozdíly byly též mezi pěti prameny biblického korpusu. Odlišné výsledky v tomto korpusu autor vysvětluje formální, literární povahou biblického narativu a textově specifickou prezentační funkcí sloves *believe* a *be blessed*, která v jiných druzích textů tuto funkci nemají.

Syntakticko-sémantickou analýzu uvádí tabulka třinácti nejfrekventovanějších prezentačních sloves v autorově korpusu: všechna kromě sloves v pasivu jsou intransitivní. Skoro polovina výskytů připadá na lexikální existenciální *be*, na horním konci frekvenční škály jsou slovesa vyjadřující prezentaci explicitně, naopak slovesa vyjadřující prezentaci implicitně jsou s jedním výskytem na dolním konci frekvenční škály (např. *chirp*, *buzz*, *clatter*). Jeden nebo dva výskyty byly zaznamenány asi u 20% sloves.

Prezentační pasiva byla zařazena mezi nejfrekventovanější slovesa vzhledem k pomocnému slovesu *be*. Byla tak zachycena frekvence prezentační funkce pasiva (22 výskytů), avšak z hlediska sémantiky patří pasiva k prezentačním tranzitivním slovesům.

Všechna slovesa jsou probírána v každé realizační formě prezentační škály zvlášť. Sémantický rozbor sloves je založen na klasifikaci sloves podle B. Levinové. Nejvíce různých sloves (93), většinou intransitivních, se vyskytlo v typu s iniciálním rematickým podmětem: slovesa pohybu, způsobu pohybu, objevení se, zmizení, výskytu, fázová aj. V tomto typu se vyskytla převážná většina prezentačních pasiv, především od sloves *efficiendi* a *percepčních*, ale též *posílání*, *nesení*, *transformace* aj.

Pasiva v prezentačních větách lze považovat za hloubková intransitiva: k intransitivům je přiřazuje rematicnost podmětu a jejich sémantika: pasiva sloves *efficiendi* uvádějí na scénu jev, který byl nějak vytvořen, pasiva sloves *percepčních* jev prostřednictvím smyslu. V prototypických pasivech bez vyjádřeného konatele je podmět typicky tematický: rématem je nejčastěji sloveso nebo adverbiale.

Jádro sémantické analýzy tvoří část věnovaná různým typům sémantické afinity mezi slovesem a podmětem. Tento sémantický rys slouží v hraničních případech jako kritérium

určující typ škály: sloveso je chápáno jako prezentační, vyjadřuje-li typickou činnost nebo vlastnost kontextově nezávislého podmětu. Klasifikaci typů sémantické afinity autor předkládá v oddílech věnovaných iniciálnímu rematickému podmětu: A. přírodní a nadpřirozené jevy bez lidského vlivu; B. fauna a flora; C. výrazy obličeje, tělesné pocity; D. inherentní vlastnosti a činnosti neživotných entit; E. účinky / vjemy smyslů (zvukové, zrakové, čichové); F. metaforické výrazy, personifikace. V dalších oddílech pojednávajících o tomto typu prezentační škály se pojednává o thetických větách, slovesech zmizení, o větách s diskontinuítní postmodifikací a případech rozšířené prezentační škály. Věty s diskontinuítní postmodifikací lze ovšem subsumovat pod základní typ. U třetího typu Adv - V - S jsou uvedeny dva podtypy, sponové věty s kontextově závislou jmennou částí přísudku, a podtyp s konjunktivem, který se liší jen na rovině morfologické (kategorií modu). V čtvrtém, marginálním typu Lokativní tematický podmět - prezentovaný jev ve funkci předmětu se vyskytla jen dvě slovesa, *have a bear*. Transformace tohoto typu do existenciální konstrukce, která slouží jako jedno z kritérií pro jeho přiřazení k prezentační škále, svědčí o úzkém vztahu mezi existenciální a posesivní konstrukcí.

Příklady z biblického korpusu, které nemají lokativní nýbrž osobní podmět (Aslan 299, 300,302, s.188) lze přiřadit k prezentační škále, pouze je-li posesivní význam oslaben, jinak by šlo o kvalifikaci. Ani v tomto případě existenciální transforma větě s *have* významově zcela neodpovídá, neboť v ní schází vyjádření posesivního vztahu k posesorovi.

Třetí a čtvrtý základní typ prezentační škály, Adv - V - S a lokativní S/Th - prezentovaný jev O/Rh, jsou v desetinném třídění řazeny jako 5.2.7, 5.2.9, tj. na stejné úrovni jako různé podtypy rematického podmětu v iniciální pozici (disappearance 5.2.4, diskontinuita 5.2.5, rozšířená prezentační škála 5.2.6) a jejich hierarchická nadřazenost je indikována jen názvem následujícím za desetinným tříděním: 5.2.7 Subtype 3, 5.2.9 Subtype 4.

Hlavní výsledky výzkumu jsou pregnantně shrnuty v závěrech: prezentační slovesa se typicky rekrutují ze sloves vyjadřujících existenci / objevení se na scéně explicitně a ze sloves velmi rozmanité sémantiky, která vyjadřují existenci / objevení se na scéně implicitně. Faktor, který umožňuje slovesu dynamickou sémantickou funkci prezentace je sémantická afinita s podmětem: v prezentační škále lexikální sémantika souvisí s podmětem, v kvalifikační škále se slovesným doplněním. Čím větší je sémantický náboj predikace, tím spíše sloveso vyjadřuje kvalifikaci. Z hlediska syntaxe tomu odpovídá slovesná valence s více účastníky slovesného děje.

Předložená habilitační práce svědčí o autorově hlubokém vhledu to zkoumaného tématu, který je výsledkem jeho dlouhodobé výzkumné práce v této oblasti. Rozsáhlý přehled o směrech výzkumu teorie FSP mu umožnil zvolit téma, které ji rozvíjí velmi potřebným, dosud neprobádaným směrem: úlohu statické sémantiky sloves v určení jeho sémantiky dynamické a tím i sémantiky větné. Prozíravým založením výzkumu na sémantických vztazích mezi slovesem a podmětem přesvědčivě vymezil třídy sloves, jejichž statická sémantika je disponuje k prezentační funkci. Předložená studie podstatně rozvíjí teorii funkční perspektivy větné a naznačuje plodný směr dalšího výzkumu. Nemaleým přínosem je také pro stylistický popis zkoumaných funkčních stylů a variability jejich pramenů, neboť typ prezentační věty se ukázal být distinktivním stylistickým ukazatelem.

Habilitační práce Mgr. Martina Adama, Ph.D., splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v oboru anglický jazyk.

V Praze 31. května 2013

Prof. PhDr. Libuše Dušková, DrSc.